

FREDERIK V VAN DE PALTS EN ZIJN BEZITTINGEN IN RHENEN

H.P. Deys

Frederik de Vijfde was keurvorst van de Palts in de jaren 1610-1620. Hij trouwde in 1613 met Elizabeth Stuart, een dochter van de Engelse koning Jacobus I. Het huwelijk vond plaats in Engeland en ging met ongelooflijk kostbare en langdurige feesten gepaard.

Na de feestelijkheden in Engeland scheepte men zich in en een hele vloot voer naar Vlissingen, waar eind april 1613 voor anker werd gegaan. Hierna volgde een triomftocht door Zeeland, Holland, Utrecht en Gelderland. Eind mei werd onder andere Rhenen aangedaan. Een herhaling vond plaats op de reis door Duitsland, waar in juli de reis in Heidelberg een climax vond.

Het paar woonde van 1613-1619 in het keurvorstelijk slot te Heidelberg. Frederik V werd, als hoofd van het verbond van Protestantse vorsten in Duitsland, door de Boheemse standen in 1619 tot koning van Bohemen gekozen en op 28 oktober 1619 werd het vorstelijk echtpaar tot koning en koningin gekroond. Het Boheemse leger werd een jaar later, november 1620, vrijwel in het begin van de Dertigjarige oorlog, door het leger van de katholieke Duitse keizer Ferdinand II bij de Witte Berg in de buurt van Praag vernietigend verslagen. Frederik vluchtte met de zijnen naar de Republiek der 7 Verenigde Nederlanden, waar hij door Prins Maurits, Stadhouder in de Republiek, hartelijk werd ontvangen. Frederik V was een zoon van Louise Juliana, een dochter van Willem van Oranje en Charlotte Bourbon. Maurits was dus een broer van Louise Juliana en Frederik zijn neef. Sinds zijn nederlaag bij Praag werd de koning, omdat hij toen maar één winter lang koning van Bohemen is geweest, de Winterkoning genoemd.

Het echtpaar heeft in totaal 8 zonen en 5 dochters gehad¹: 2 zoons en een dochter werden te Heidelberg geboren, waaronder de kroonprins Frederik Hendrik (1614)², één zoon te Praag (december 1619), één zoon tijdens hun vlucht uit Bohemen, te Custrin in Brandenburg (1621), en acht kinderen in Den Haag. Frederik zelf was 36 jaar toen hij overleed en er waren toen nog 10 kinderen in leven. Er zouden er ongetwijfeld meer zijn geweest, wanneer de koning langer zou hebben geleefd.

Na de vlucht uit Bohemen arriveerde het ongelukkige koningspaar met de hofhouding in april 1621 in Den Haag, waar het paar met enkele hooggeplaatsten onderdak vond te Voorschoten in de villa Wassenaar, eigendom van de schoonzoon van Johan van Oldenbarneveld³. De overige leden van de hofstoet vonden een onderkomen bij burgers.

Na korte tijd begaf Frederik zich echter weer naar Duitsland, waar hij met enkele bevriende vorsten tevergeefs trachtte het tij te doen keren. Wederom vluchtte hij, nu als student vermoord, naar Den Haag, waar hij in oktober 1622, moedeloos, bij vrouw en kinderen arriveerde.

Frederik verbleef met zijn familie en hofhouding aanvankelijk uitsluitend in Den Haag, maar later 's zomers ook in Honselaarsdijk en in Rhenen. Op zijn doortocht verbleef hij vaak in Utrecht in het Duitse Huis, waar hij dan door vertegenwoordigers van de Staten werd verwelkomd. Zijn opperhofmeester was Johan Albert, graaf van Solms. Diens dochter Amalia huwde met prins Frederik Hendrik. Er werd veel gejaagd in Gelderland en het Sticht.

's Winters verbleef het paar in de Hofstad, waar met veel pracht en praal maskerades, balletten, komedies en concerten werden gegeven. Dikwijls werden er ook banketten gehouden waarbij vele hoogwaardigheidsbekleders aanwezig waren. Vaak was het feest, want Kerst, Driekoningen en St. Valentijnsdag werden steeds uitbundig gevierd. Het paar had dan ook een vorstelijke toelage van Jacobus van Engeland (26.000 gulden) en van de Staten Generaal (10.000 gulden), *per maand!*

Rampspoed

Bij de vele 'uitstapjes' van de koning behoorde ook een bezoek aan de zilvervloot, die in Amsterdam te kijk lag. Frederik had aan tafel bij prins Frederik Hendrik van Piet Hein zelf gehoord, welke enorme schatten hij op de Spaanse vloot veroverd had. Op 17 januari 1629 begaf Frederik zich met zijn oudste zoon Frederik Hendrik en een drietal edellieden naar Haarlem, waar hij de gewone trekschuit naar Amsterdam nam. Toen men 's avonds in de Hollesloot bij Steenenhoek op het IJ kwam⁴ werd de veerschuit in een sterke sneeuwbuï overvaren door een Medemblikse botschuit. De koning en 5 passagiers konden worden gered, maar de kroonprins, de drie edellieden en de overige passagiers werden door de golven verzwolgen en verdronken jammerlijk. Het lichaam van de jonge Frederik Hendrik werd gebalsemd en in de Kloosterkerk te Den Haag bijgezet om later naar de Palts te worden overgebracht.

Iedereen in de Nederlanden was zeer begaan met dit noodlottige verlies. Op advies van en met goedvinden van de Prins van Oranje werd in maart 1629 door de Staten Generaal de jaarlijkse toelage van 4000 gulden (tegenwoordige waarde ca. 400.000 gulden) die in 1614 bij zijn geboorte aan prins Frederik Hendrik van de Palts was toegekend, overgeheveld op de nieuwe kroonprins van Bohemen, de tweede zoon, Karel Lodewijk. Dit bedrag werd betaald uit de 'Staat van Oorlog', een van de begrotingsposten van de Staten van Groningen. De koning bedankte de Staten Generaal per brief d.d. 29 maart, geschreven te Rhenen.

Rhemen

Het beliefdde het koninklijk echtpaar om een of andere reden in Rhemen een 'pied à terre' te hebben. In enkele artikelen over Frederik v.d. Palts is te lezen, dat Frederik graag jaagde, evenals zijn vrouw overigens. Daar staat dan bij vermeld, 'in de bossen'. Nu waren er vroeger rondom Rhemen in het geheel geen bossen, die zijn pas laat in de tweede helft van de 19de eeuw aangelegd. Deze kwestie laat ik echter maar in het midden.

In elk geval verzocht Frederik, die wij in de officiële stukken steeds tegenkomen als 'Zijne Koninklijke Majesteit van Bohemen' of iets van dergelijke strekking⁵, begin januari 1629 aan de Staten van Utrecht om een opknapbeurt van het Agnietenconvent te Rhemen. Hij kondigde aan er over een week of drie, vier naar toe te willen gaan en er enige tijd te verblijven, teneinde er 'de jacht te excerceren'. De Staten gingen na enige tijd met dit verzoek accoord en de rentmeester van het Convent, Bartholomeus Breull, oud en toekomstig burgemeester van Rhemen, kreeg opdracht om alles in het werk te stellen om tijdig met de verbouwing gereed te zijn en om van tijd tot tijd verslag uit te brengen van de werkzaamheden. Overigens was ten aanzien van de kosten ook de medewerking van Rhemen bedongen. Burgemeester (Johan) Vonck en de secretaris Johan van Harn zijn bij dit overleg aanwezig geweest. Rhemen stemde in met het betalen van een vierdedeel, omdat 'verhoopt wordt datt de residentie van Zijn Hoochgemelte Majesteit zal strecken tot nering ende welvaert vande borgers deser stede'. De kost ging voor de baat uit en dit soort argumentatie wordt heden ten dage nog steeds gebruikt. Men zou meteen met de opknapbeurt beginnen 'ten eynde zijn Majesteit des teerder mach comen'.

Inmiddels was er eind 1628 een dochter geboren, prinses Charlotte, waarvoor de Staten in de loop van januari 1629 als *pillegaaf* (een doopsgeschenk) een gouden doosje van ca. 400 gulden (huidige waarde van ca. f 40.000) lieten maken, om er een lijfrentebrief in te kunnen bergen ter waarde van 500 gulden jaarlijks.

Begin maart 1629 was het 'gouden cofferken' gereed en ook was de 'lijffpensioensbrief', in gouden letters door de secretaris Van Hulten, ugeschreven. De secretaris kreeg opdracht het geschenk, zodra Hare Koninklijke Majesteit in Rhemen zou zijn gearriveerd, aan haar te overhandigen. Op 10 maart werd het gouden kistje, inhoudende de pensioenbrief, aan de Statenleden getoond. De maker van het kistje was Nicolaes van Dael, het had een gewicht van 812 ons en 7 Engels tegen 37 gulden het ons. 'Voor fatsoen'⁶ werd echter gerekend 36 gulden, waardoor het geheel op 412 gulden en 19 stuivers kwam.

Op 15 maart schreef de 'Koning van Bohemen' een brief vanuit Rhemen aan de Staten van Utrecht om hen vriendelijk te bedanken voor het feit dat zij op

zijn verzoek in Den Haag aanwezig waren bij de doop van zijn jongste dochter. Bij deze gelegenheid werd door de secretaris Van Hilten het 'aanzienlijke' geschenk, de jaarlijkse lijfrente, aangeboden. De koning bedankte tevens voor de bijzonder grote 'affectieve genegenheid' waarmee de Staten hem bejegenden. Het meisje zou echter maar net 2 jaar oud worden.

In elk geval blijkt uit het bovenstaande dus, dat Frederik intussen in Rhenen verbleef en we moeten, gezien de datum, aannemen dat dit de eerste keer was, dat de hofhouding zich in onze stad bevond. Het gezelschap bestond uit ongeveer 55 personen en wij weten van allen bij wie zij in Rhenen werden ondergebracht⁷. De koning met de koningin, twee hofdames en drie kameniers verbleven in het Convent. Kennelijk was dus de opknappert van het Convent tijdig gereed gekomen. Alle overige 49 leden van het hof vonden elders bij met name genoemde Rhenenaren onderdak.

Naar aanleiding van een rapport betreffende de 'reparatie van het Convent van Ste. Agniete te Rhenen', een rapport dat wij helaas niet kennen, besloten de Staten om een deel van de kosten van de 'timmeragie' te verhalen op de opbrengst van het Convent van Oostbroek. Van de rentmeester Philips Kar zou een bedrag van 800 gulden worden gevorderd. Wanneer mocht blijken dat hij niet over dit bedrag in contanten zou beschikken, werd hem opgedragen om dit bedrag tegen rente te lenen. Als rente werd een jaarlijkse som van 30 gulden beschikbaar gesteld.

Vrijdom van belastingen

Frederik had bij de Staten een verzoek lopen tot vrijstelling van accijns op de wijnen, die ten behoeve van de hofhouding werden geconsumeerd over het jaar 1628. Hij was deze accijns verschuldigd aan de pachter van de stadsaccijns, Anthonij van Steenckum (?), ten bedrage van 93 gulden. De koning 'lag' kennelijk goed bij de Staten, want hij heeft gedaan gekregen, dat hij vrijdom van alle accijnsen op alcoholica en vlees en op grondbelastingen verkreeg, 'gelijk dezelve in Hollandt en sGravenhage deurgaens, voor hare hoffhoudinge vrijdom van alle impositiën genietende is'. Dit heeft nogal eens tot problemen aanleiding gegeven, omdat bijvoorbeeld sommige pachters van de accijnzen, die de accijns voor de overheid moesten innen, hiervan niet op de hoogte waren, of omdat er geschillen ontstonden betreffende het al of niet heffen van accijns op dranken, die door 'metselaers, timmerluijden ende arbeijders' gedronken werden terwijl ze voor de koning aan het werk waren.

Het Convent

In April 1628 besloten de Staten van Utrecht dat de koning en zijn erfgenamen toegestaan werd, zolang zij 'hare residentien binnen deser

stede Rhenen' zouden houden, van het Agnieten convent gebruik zouden mogen blijven maken. De Staten verklaarden echter, dat zij niet zouden bijdragen aan enige reparatie of nieuwbouw. Bovendien moest het verlenen van onderdak aan de Prins van Oranje, die voorheen, op doortocht, bij zijn verblijf te Rhenen steeds in het convent verbleef, gewaarborgd blijven, en de nog steeds in het convent wonende conventualen⁸ moesten hierin kunnen blijven wonen. Dit gold trouwens ook voor de predikant Wurtsfeldius⁹

9 Was gehuwd met Sibille van Bebber. Zie testament 24-9-1605.⁰

0 Diemerbroeck, weduwnaar van Hester Andriessen, trouwt Margaretha Raap, weduwe van Ubeles Schoninck, in leven predicant te Garrijp, aangesteld 19-11-1637, attestatie naar Utrecht.

Is Diemerbroeck overleden te Utrecht, maar begraven te Rhenen? In de lidmatenlijst van de Ned. Herv. Gemeente staat bij vermeld: obiit Utrecht.⁰, die nog in een gedeelte van het convent woonde.

Het verblijf te Rhenen beviel Frederik kennelijk dusdanig, dat hij aan de Staten toestemming vroeg, het Agnietenconvent te mogen kopen. Hij schreef van plan te zijn het gebouw af te willen breken en op deze plaats een nieuw onderkomen te willen laten bouwen, waarvoor hij een bedrag van 16 à 20.000 gulden had gereserveerd. Dit bedrag benadert tegenwoordig de 2 miljoen gulden. Op het verzoek werd aanvankelijk niet rechtstreeks een antwoord gegeven en de behandeling van de kwestie werd tot de volgende dag aangehouden.

In mei werd door de secretaris Volbergen een schriftelijke mededeling overhandigd, waarin Frederik zijn eerdere verzoek tot aankoop van 'de conventuale woning van St. Agniete te Rhenen' herhaalde. De deken Eck en de Utrechtse burgemeester Johan van Weede kregen daarop de opdracht om deze woning te taxeren, een plattegrond van het geheel te maken, het verzoek van de koning nader te analyseren en hiervan verslag uit te brengen.

Ploos van Thienschoten, president van de Staten Generaal, die kennelijk in de kringen van prins Frederik Hendrik verkeerde, werd aangeschreven met de mededeling dat de koning er herhaaldelijk op had aangedrongen de conventuale woning aan te kopen en hem werd verzocht de prins van Oranje hiervan op de hoogte brengen en de verzekering te geven, dat de Staten zouden bedingen dat de mogelijkheid tot logeren in Rhenen van de prins in de toekomst niet zou worden ingeperkt. Bij de taxatie waren twee vertegenwoordigers van de koning aanwezig, en naast de bovengenoemde twee heren ook nog de secretaris van de Staten.

Op 12 mei 1629 werd het rapport van de 'taxateurs' behandeld en men besloot de waarde vast te stellen op 10.000 pond van 40 groten Vlaams het

pond. De volgende dag werd de voorlopige acte van overdracht opgesteld, waarin het volgende werd bepaald:

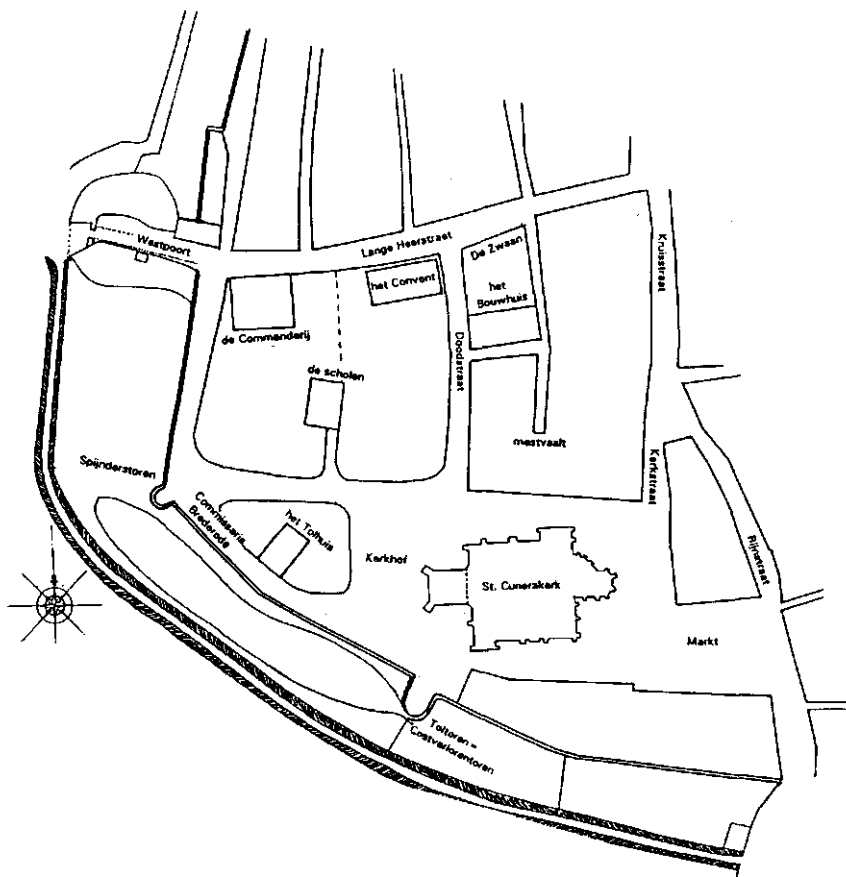
Aan de koning en zijn vorstelijke erfgenamen werden om niet overgedragen de conventuale woning en de kerk van het St. Agnietenconvent, inclusief bijbehorende bouwsels, tegen de eerder vastgestelde taxatiewaarde. De volgende belendingen werden opgenomen: in het oosten de Doodstraat¹⁰, zuidwaarts de straat die vanaf de St. Cunerakerk naar de stadswal loopt; noordwaarts de Lange Heerstraat¹¹, waarin niet begrepen waren de woningen van Jacob Roelofsz. en Cornelis Pauwelsz.; westwaarts de Commanderie¹² en de stadsschool. Inbegrepen waren tevens de gebouwen die tot het convent behoorden (vermoedelijk het Bouwhuis), waarvan de belendingen waren: oostwaarts en zuidwaarts de gemene (=openbare) steeg die naar de mestvaalt liep, westwaarts de Doodstraat; noordwaarts de herberg waar de Zwaan uithing¹³. De koning en zijn nazaten waren wel verplicht het dubbele en enkele huisgeld¹⁴ te betalen ten bedrage van 40 gulden jaarlijks, benevens nog 3 gulden 10 stuivers, zijnde een oude 'uitgang', een grondrente die nog op het convent rustte. Bovendien werd de verplichting vastgelegd, volgens welke de prins van Oranje, mocht hij naar Rhenen willen komen, er zoals vanouds zou mogen blijven logeren. De drie conventualen, die er nog steeds woonden, zouden naar behoren elders dienen te worden ondergebracht, evenals de predikant.

Mochten de koning of zijn erfgenamen het convent ooit weer willen verkopen, dan zou men contant een bedrag van 10.000 gulden van 20 stuivers het stuk, zijnde de taxatiewaarde van het convent, de kerk en de bijgebouwen aan de Staten moeten betalen. Men mocht geen enkele korting bedingen, als gevolg van verbouwing, aanbouw, reparatie of verbetering, welke dus voor rekening van de erfgenamen van de koning dienden te komen.

Op 15 mei werd de concept-acte van overdracht in de Staten besproken. In behandeling kwam een brief van de heer Ploos van Thienschoten, gedaateerd in het leger voor 's-Hertogenbosch, 12 mei 1629. In deze brief dankte de prins van Oranje voor de informatie aangaande de verkoopplannen maar hij deelde tevens mede, geen punt te willen maken van het logeer-beding. Daarop besloten de Staten deze clausule uit het contract weg te zullen laten. Het meubilair dat nog in het convent aanwezig was zou door de rentmeester Bruell worden geïnventariseerd en onder zijn hoede worden gebracht. Hierna kon de acte worden ondertekend, maar er zou eerst nog een kopie ervan aan de secretaris Volbergen worden gezonden met het verzoek deze aan de koning voor te leggen.

Naar aanleiding hiervan ontvingen de Staten van de secretaris bericht dat de koning nog wel bedenkingen had ten aanzien van de bepaling aangaande het onderbrengen van de predikant. Hij was bereid dit servituut met contant geld af te kopen, maar daarover met de magistraat van Rhenen te willen onderhandelen, zonder de Staten hiermee lastig te willen vallen.

De vorige transactie was een zaak tussen de koning en de Staten van Utrecht, omdat deze de zeggenschap over het oude convent hadden. Bij de

Reconstructie van de situatie in het zuidwestelijk deel van de binnenstad van Rhenen, anno 1629, toen Fred. v.d. Palts het grootste deel hiervan opkocht

Hervorming waren alle kloostergoederen overgegaan naar de Domeinen, waarbij rentmeesters het beheer namens de Staten uitoefenden.

In mei en juni 1629 deed de koning verder zaken met de stadsregering van Rhenen. Hij verwierf het terrein waarop de scholen stonden en waar de onderwijzers meester Johan en Jonas in woonden, voor 1000 Karolus guldens, die ten behoeve van de stad zouden worden aangewend. Ook kocht hij de grond waarop het tolhuis stond 'zulcx 't zelve in zijn mueren is leggende tot aende stadtsmueren toe'. De materialen die bij de voorgenomen afbraak van het tolhuis vrij zouden komen zouden ten behoeve van de stad aan de meestbiedende worden verkocht. Deze koop kostte de koning 900 Karolus guldens. Het grootste deel ervan, 825 gulden, werd door het stadsbestuur aangewend om het huisje van Trijntgen Schuytemaeckers aan te kopen, waarna hier de school in werd ondergebracht. Mogelijk is dit het schoolgebouw ten zuiden van de Cuneratoren, dat hier tot begin deze eeuw als school heeft gediend (Achter Berg en Rijn, afb. 430).

De begrenzingen van deze nieuwe aankopen luiden:

voor de scholen: oostwaarts het convent, west- en noordwaarts de commanderij en zuidwaarts de straat.

voor het tolhuis: oostwaarts het kerkhof, west de commissaris Brederode, zuid de stadsmuur en noord de straat.

Deze transacties kwamen er op neer, dat de koning, op de Commanderij na, vrijwel het gehele blok in het zuidwesten van de stad had opgekocht. Waar het perceeltje van de commissaris Brederode precies gesitueerd moet worden is niet duidelijk.

Intussen vielen in de zomer van 1629 de troepen van Montecucoli en graaf Hendrik van den Bergh de Veluwe binnen, in een poging prins Frederik Hendrik (de Stedendwinger) van zijn beleg van 's-Hertogenbosch weg te lokken. Koning Frederik, die met zijn gezin reeds in Rhenen vertoefde, week tijdelijk uit naar Culemborg, waar hij door Floris van Pallandt gastvrij werd ontvangen. Hier zou hij blijven tot eind september, toen Wezel werd ingenomen, waardoor de vijandelijke troepen zich gedwongen zagen zich terug te trekken.

Er moest nog meer gebeuren, om aan de wensen van de koning te voldoen. De contractuele verplichting betreffende de nog steeds in het convent inwonende predikant werd in december 1629 door Christoffel Caroly, namens de koning, bij de Rhenense stadsregering afgekocht voor 1000 Karolus guldens¹⁵. 'Omme zijn Hoochstgedachte Majesteit te believen' werd besloten de predikant vanaf Pasen 1630 van een andere woning te voorzien. Caroly heeft tevens geregeld dat er een nieuwe poort in de

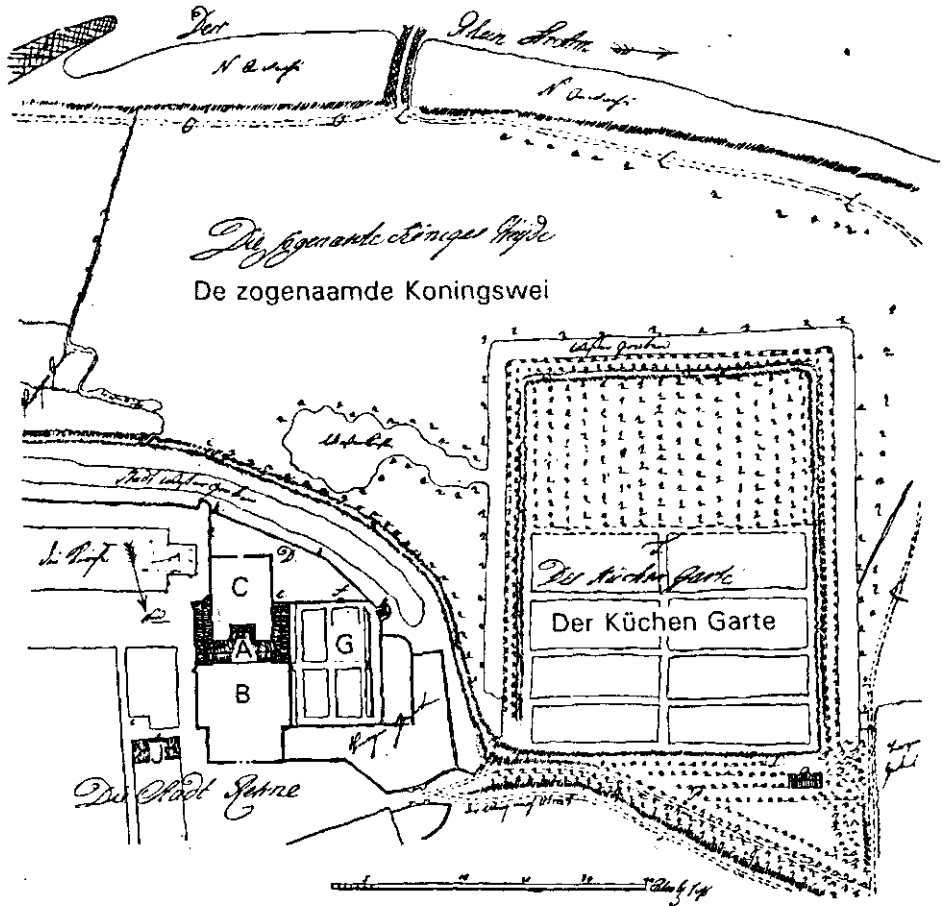
stadsmuur mocht worden gemaakt en een brug over de stadsgracht. De afgesproken duizend gulden werden op 21 januari 1630 door Caroly contant betaald, het bedrag werd onmiddellijk aangewend om een lopende lening van de Vrouw van Duckenburg ten bedrage van 1100 gulden af te lossen.

Koningswei

Eind januari 1631 kreeg de koning toestemming de tuinen, die in gebruik waren bij de Schout en bij de predikant te mogen slechten en de aarde ervan te mogen afvoeren. De sloot ('greve') erom heen moest echter intact blijven waardoor deze als een stadssingel voor iedereen als een openbare doorgang zou kunnen worden gebruikt. Het is niet duidelijk wat hiermee precies bedoeld wordt. Vermoedelijk lagen de tuintjes, zoals toen al vaker voorkwam, vlak buiten de stadsmuur en hield de amovering ervan verband met de nieuw aan te leggen brug over de stadsgracht. Voor deze toestemming heeft de koning een 'recognitie', een soort legeskosten, moeten betalen van 50 gulden ('boven 'tgunt den Scholtus is vereerd'). Dit bedrag werd door 'Bassen', de architect van het Koningshuis, overhandigd en aangewend ten behoeve van de armen.

'Opt ernstich begeren van zijne Majesteit van Bohemen' besloot de stadsregering (22 augustus 1631) om een gedeelte van de weigemeente aan hem te verkopen 'tottet maecken van een hoff ende andere vermaeckelicheden'. Het ging om 9 morgen en 63 roeden (ca. 7,75 ha) land van de stads weigemeente, ten zuiden van de stad, zoals deze met de gracht en de wilgenpoten was afgepaald, inclusief ten oosten, westen en zuiden 3 voet (ca. 33 cm) buiten de genoemde afbakening. De andere begrenzingen behelsden de schuttingen en de ingeslagen palen aan de noordzijde en tevens nog 385 roeden (0,55 ha) ten noorden van de genoemde schutting tot 3 voet achter de iepenbomen naar de hoge weg (de straatweg naar Amerongen-Utrecht). Het is voor ons een wat vage omschrijving, maar uit een kaartje, dat in 1748 door de Duitse architect C.H. von Bonn, die het Koningshuis kwam inspecteren, werd gemaakt, blijkt heel duidelijk wat we onder de Koningswei moeten verstaan¹⁶. In het noord-westelijke deel van deze wei werd de 'Küchen Garte' aangelegd, die ook wel eens met de onjuiste term Koningstuin wordt aangeduid. Volgens originele correspondentie, verpachtingen en de veiling van 1828 is de juiste naam echter 'Koningsboomgaard'.

Om deze Koningsboomgaard werd een wal aangelegd, waarop voor een deel wilgenbomen werden gepoot. Ook in de boomgaard zelf kwamen knotwilgen te staan, waarvan de wilgentenen een nuttig product vormden. Om deze boomgaard lag een ondiepe gracht, die vermoedelijk werd gevoed via een kanaaltje vanuit de Rijn. Over de aanleg van deze Koningsboomgaard heb ik verder geen gegevens gevonden¹⁷.

Schetskaartje, in 1748 door C.H. von Bonn ten behoeve van het Huis Hannover vervaardigd. Enkele letters zijn ter wille van de duidelijkheid voor dit artikel door drukletters vervangen. Verklaring in de tekst

Wat er verder met de wei gebeurde is in grote trekken bekend. De gehele wei werd in 1659 nog eens hermeten door de Utrechtse landmeter P. (?) van de Kemp, waarbij nagenoeg dezelfde oppervlakte werd gevonden als in 1631. Daarna volgt een duistere periode, waarover nog geen onderzoek is gedaan.

Op 30 november 1739 werd de Rhenense kameraar gemachtigd om de Koningswei etc. ten behoeve van de stad voor 3, 6 of meer jaren te pachten van de in Utrecht wonende rentmeester commissaris Jacob Pouchoud, verantwoordelijk voor deze wei, voor het bedrag van 236 gulden per jaar, ten behoeve van de Keurvorstin van Hannover. De pachtovereenkomst met de vorige pachter, Steven van Druten, was afgelopen. Het was, aldus het advies, 'favorabel' deze wei, zo vlak bij de Stadsweigemeente (ten oosten van de weg naar de huidige loswal) in pacht te hebben. De stad heeft de Koningswei met hof en het hoveniershuis op 7 maart 1740 weer verpacht aan Gerrit van Holst.

In 1828 is het gehele terrein, zoals we nog zullen zien, weer in bezit van de gemeente Rhenen gekomen. Het grootste deel van de huidige Palmerswaard was toen in bezit van de erven Van Deventer. Zie de bijgaande kadastrale gegevens anno 1832. Ook nu, anno 1997, is de voormalige Koningswei, inclusief de Koningsboomgaard, in bezit van de gemeente Rhenen. De voormalige boomgaard is in het landschap nog waar te nemen, vooral na lichte sneeuwval en opvolgende dooi. Ook op luchtfoto's zijn duidelijk de contouren nog zichtbaar. Een enkele wilgenboom ter plaatse herinnert nog aan het eens zo vruchtbare verleden.

Het Koningshuis

Er is helaas vrijwel niets bekend over de bouw van het Koningshuis, het zomerpaleis van Frederik van de Palts¹⁸. Uit de eerder beschreven transacties, waarbij de koning steeds meer terrein in en buiten de stad verwierf, wordt al duidelijk dat hij meer van plan was. We weten slechts, dat het paleis gebouwd moet zijn in de jaren 1630 en 1631. In het Rhenens stads-archief is hier niets over te vinden, noch in het archief van de Staten van Utrecht. Per slot was het een privé aangelegenheid van de koning, en hij kon dus zijn gang gaan. Bestemmingsplannen, milieuwetten en bouwvergunningen bestonden er niet of nauwelijks.

De architect van het paleis was Bartholomeus van Bassen. Van hem is een schilderij bekend, waarop een nog grootser ontwerp staat afgebeeld¹⁹. Voor meer gegevens over het paleis zelf verwijs ik naar de artikelen van Kretzschmar en Muller.

Juillieren 1087 N° 269

*Kopergravure van Abraham Zeeman, 'Rheenen'. Anno 1730.
Links van de toren bevinden zich de nieuwe poort en de brug over de
stadsgracht*

Frederik heeft nauwelijks in zijn paleis gewoond. Hij kon zich niet neerleggen bij zijn vroegere nederlaag en het verlies van zijn erfgoed in Duitsland. Aangezien alle diplomatieke pogingen zijn bezittingen in Duitsland terug te krijgen mislukten en in de nog steeds voortwoedende Dertigjarige Oorlog de Zweedse koning Gustaaf Adolf goede resultaten boekte, besloot Frederik zich bij de legers van de Zweedse koning aan te sluiten. In januari 1632, de dag na de doop van zijn laatste kind (naar de Zweedse koning Gustaaf Adolf genoemd, welk kind nauwelijks 10 jaar oud zou worden), vertrok Frederik naar Duitsland. Van de Staten Generaal kreeg hij 150.000 gulden reisgeld mee en na een aandoenlijk afscheid van zijn geliefde vrouw en kinderen begaf hij zich vanuit Den Haag op weg, waarbij hij in Rhenen nog enkele dagen vertoefde. Eind februari arriveerde hij te Frankfurt, waar Gustaaf Adolf hem hartelijk omhelsde werd en hij verder met koninklijke eer bejegend werd. Na een aantal min of meer geslaagde veldtochten overleed Frederik in november 1632, in de Palts, op 36-jarige leeftijd aan een 'pestkoorts', kort na het overlijden van Gustaaf Adolf.

Ook met het Koningshuis is het in feite zeer triest verlopen. Na de dood van koning Frederik V werd de inventaris van het zomerpaleis in 1633 geïnventariseerd in aanwezigheid van de conciërge Anthoni Alberts de Beer²⁰. De koningin verbleef nog iedere zomer in het paleis, van waaruit zij op jacht schijnt te zijn gegaan. Nog in de tijd waarin zij met haar man jaagde, schijnen zij veel op de Heimenberg (Grebbeberg) te hebben vertoefd. Hier was een fraai uitzichtspunt, de 'Koningstafel'. Een jachtslot is er echter nooit geweest. Elizabeth Zij ook contacten met de bekendste en grootste geleerden uit haar tijd, waarmee zij regelmatig correspondeerde of die zij ontving in Den Haag of Rhenen.

In 1636 heeft de koningin zelf nog een aankoop gedaan: zij kocht voor 2000 gulden de Commanderie met het hierom gelegen terrein. Hiermee is de Rhenense vestiging van de Ridderlijke Duitse Orde (met hoofdvesting van de Landscommanderie te Utrecht) beëindigd. Dit terrein werd overigens in 1681 weer verkocht en was tijdens de afbraak van het Koningshuis in 1812 in bezit van Geurt van Tuijl. In 1816 was het in het bezit van Willem van Dolderen en daarmee heeft het tot aan de meidagen van 1940 behoord tot de bijgebouwen van de herberg, later *Hotel De Koning van Denemarken*. Het hier staande gebouw (onder meer een feestzaal) heeft tot aan midden deze eeuw de bijnaam *Het Klooster* gehad, herinnerend aan de religieuze bestemming van weleer.

Nadat de kroonprins Karl Ludwig (tweede zoon van Frederik V) zich in 1649, na de Vrede van Westfalen ('onze' Vrede van Münster) in Heidelberg in het slot van zijn vader vestigde werd nogmaals een inventarisatie van het

Koningshuis uitgevoerd. Een groot deel van de inboedel werd overgebracht naar Heidelberg, het overige deel ging in 1661 met koningin Elizabeth mee naar Londen. Slechts lege kamers en kale wanden bleven over van het eens zo prachtige paleis. In 1661 ging Elizabeth namelijk, op verzoek van haar neef Karel II op bezoek naar Engeland. Hier kreeg zij longtering en kort daarna kwam 'het water', wat dat ook moge zijn, en zij overleed in februari 1662. Wat er met haar enorme schulden, vooral aan leveranciers in Den Haag is gebeurd, is mij onbekend.

Door vererving kwam het Koningsgoed aan haar oudste zoon Karl Ludwig, de nieuwe keurvorst in Heidelberg, die het in 1670 aan zijn broer Ruprecht (Robbert) vermaakte, maar omdat deze kinderfoos was²¹, kwam het goed terecht bij diens zuster Sophia, inmiddels keurvorstin van Hannover. Na haar dood in 1714 kwam het in bezit van haar zoon Georg Ludwig, de latere koning George I van Engeland. Het gebouw is een tijdlang verhuurd geweest, onder andere aan de schout Mr. Balthasar Smissaert²².

Sophia is in 1677 nog in Rhenen wezen kijken. Zij schreef aan haar broer in Heidelberg onder meer: *'s Avonds kwam ik in Rhenen aan, waar ik een grote desolate boel dacht aan te treffen, maar integendeel scheen mij het huis een betoverend kasteel, het meest prettige van de wereld en de kleine tuin behoorlijk vergroot en best heel leuk, zoals je nog nooit gezien hebt. Er woont thans een Mr. Schmitsart, denk ik, die de schout ter plaatse is'.*

Toch kon niet worden voorkomen, dat het paleis steeds meer in verval geraakte. De kosten van herstel wogen niet op tegen de te verwachten verhuurprijs. Ook had men problemen met de vanuit Duitsland²³ gezonden beheerders. Een vrij ingrijpende renovatie vond plaats (à 6088 gulden) nadat de 'Opper-staatsbouwmeester' Von Bonn er was wezen kijken²⁴. Hij bracht zijn advies eind 1748 uit, en van juni 1749 tot maart 1751 werden de werkzaamheden uitgevoerd. Toen kreeg de gepensioneerde Hannoverse luitenant Kuntze het beheer over deze goederen. Hij kweet zich gewetensvol van zijn taak, maar ontving onvoldoende salaris. In 1754 kwam er nog een architect Schrader poolshoogte nemen, die voor 362 gulden een aantal noodzakelijke reparaties liet uitvoeren.

Uiteindelijk besloot de eigenaar, George III de hele zaak maar te verkopen. Toen onderhandelingen werden aangeknoopt met de Staten van Utrecht met het doel, verlenging van de bestaande belastingvrijheid te verkrijgen, bleek tot grote schrik dat bij verkoop, volgens de oude, in Hannover niet meer bekende bepaling uit 1629, de toen geschatte waarde van 10.000 gulden zou moeten worden afgedragen aan de Staten van Utrecht. Daarom besloot de koning in 1764 het gehele goed toch maar te behouden.

Zoals gezegd was Kuntze een goede beheerder. Hij zorgde voor het Koningshuis en de tuinen en de wei. Hij bepootte de 'Küchengarten' met uitstekende fruitbomen, in de grote tuin werd tabak geteeld en in de Koningswei liet hij eigen en vreemd vee grazen. Hij kon echter financieel het hoofd niet meer boven water houden, te meer daar door de regelmatige overstromingen van de Rijn de fruitbomen stonden te verrotten en op de Koningswei riet en biezen het anders zo nuttige gras verdrongen.

Ook met de stad had Kuntze het moeilijk²⁵, vooral in verband met geschillen over de belastingvrijheid. Hij heeft van 1749 tot 1788 alhier het beheer van het Koningsgoed gevoerd, waarna hij in kommervolle omstandigheden in Rhenen verbleef, tot hij op 21-1-1793 overleed. Zijn opvolger, kapitein von Wick (Van Wyk), wilde het lijk op een morgen laten bijzetten, waarvoor een nieuw reglement op het begraven moest worden vastgesteld²⁶.

Von Wick zette zich met nieuwe energie aan het werk. De toestand van het paleis was zorgwekkend: het dak zal vol gaten, de vensters waren vervuild en deze waren evenals de deuren niet meer afsluitbaar. Ook hij werd echter slecht betaald.

Hospitaal

Reeds eerder werd in Oud-Rhenen beschreven²⁷ dat vlak vóór de Franse Tijd, Engelse troepen de Nederlanden tegen de Fransen te hulp waren gekomen. De vele Engelse gewonden werden door de Staten van Utrecht naar Rhenen gezonden, waar in het leeg staande Koningshuis huns inziens voldoende plaats was. Nadat op 8 augustus geheel onverwacht 400 gewonde soldaten arriveerden, werd er een noodhospitaal ingericht. Toen er nog eens 700 gewonden werden aangevoerd, werden in aller ijf noodbarakken op het slotplein neergezet. De Engelsen gedroegen zich echter als rovers en stalen bij daglicht als de raven. Kapitein van Wijk klaagde over de officieren, die hun manschappen een slecht voorbeeld voorhielden. De fruitbomen, het hekwerk en alle planken werden verbrand, in het dak van het paleis sloegen ze grote gaten en de tuin werd door de aanleg van latrines voor vele jaren onbruikbaar gemaakt. Op 17 september moest Van Wijk op bevel van de Engelse commandant binnen 2 uur de weinige kamers, die hij nog met zijn familie innam, ontruimen, onder het beklag: *Zo word ik door de troepen van mijn koning geruïneerd.*

Het hospitaal bleef tot 3 januari 1795 in Rhenen en verhuisde, toen de Fransen te dichtbij kamen, naar Deventer en Amersfoort. Er is een brief (d.d. 1-2-1796) bewaard gebleven van de Rhenense burgemeester Mr. Dirk Klerck aan de inmiddels naar Duitsland vertrokken Von Wick. Daarin verhaalt hij onder meer het volgende: *Het Koningshuis is thans geheel onbewoonbaar en kan niet anders dan met grote kosten hersteld worden. Wanneer het met 3 à 6000 gulden zou zijn te herstellen, was er het Franse*

hospitaal wel in gevestigd, want de artsen en medicijnkasten zijn al tweemaal in Rhenen geweest. Gedeputeerden van Utrecht wilden het niet geloven en zijn zelf wezen kijken. Zij lieten het door deskundigen opnemen, die het herstel op 30 à 40.000 gulden berekenden. Gelukkig waren alle barakken al afgebroken en verkocht want anders was het Franse hospitaal zeker in de barakken ondergebracht. Kort daarna zijn alle openslaande ramen van het huis verbrand. Wanneer de zon schijnt is het huis door en door verlicht als een geïllumineerde kast. Het lood van de daklijsten is overal weggebroken, gestolen en verkocht, nu begon men het hout binnen af te breken maar de stad heeft thans de deuren afgesloten en voor de onderste vensters planken geslagen, maar de hal staat nog steeds open. Meer dan vier maanden lang kwamen hier dagelijks ten behoeve van het Franse leger 150, 200 tot 300 ossen, koeien en runderen, ja er waren er eens 800 tegelijk. Deze werden binnen de muren vóór en achter het Koningshuis gedreven en daar dit niet voldoende afgesloten was zag men meermaals 10-20 ossen boven op de tweede verdieping uit de ramen kijken, zodat er in het ganse huis geen kamer meer was, waarin niet tot kniehoog de mest lag. Een schipper heeft de meeste mest ten eigen bate voor de verkoop weggehaald. In de grote tuin liggen wel 400 Engelsen begraven. Ik geloof nooit, dat het Koningshuis ooit nog weer bewoonbaar gemaakt kan worden, en dat des te meer daar de muren reeds water doortaten.

De situatie van de terreinen in het midden van de 18de eeuw is op bijgaande kaart te zien. Hoewel van het Koningshuis inmiddels rond 1800 niet veel meer was overgebleven, brachten de tuinen, de weide en de boomgaard nog wel pacht op. Vóór het Koningshuis (A) bevond zich het voorste (B) en achterste (C) slotplein. Deze beide pleinen waren omgeven door een 2,60 m hoge met tegels beklede muur. Een grote monumentale poort vormde de hoofdtoegang tot het voorplein. Evenzo bevond zich in de muur van het achterplein een poort naar het zuiden, die toegang gaf tot de achtertuin (D) die tot aan de stadsmuur reikte vanaf de Toltoren tot aan de Spijnderstoren. Deze tuin lag op het terrein van de voormalige kloosterbegraafplaats en van tijd tot tijd werden er nog oude gebeenten opgegraven. In 1770 stortte er zelfs eens een graf in.

Dan was er nog een voortuin (G), de 'Küchengarten', niet te verwarren met de 'Küchen Garte', foutief op de originele tekening op de plaats van de Koningsboomgaard bijgeschreven. Deze tuin (G) sloot aan op de westelijke stadsmuur en grensde ten zuiden aan de achtertuin, ten noorden aan het voormalige terrein van de Commanderie. Tot slot behoorde tot het gehele complex de Koningsstal (J), ten oosten van de Doodstraat (=Torenstraat). Deze stal is rond 1768 afgebroken, waarna er een tuin voor in de plaats kwam.

Het is overigens niet geheel duidelijk welke de betekenis van de tuinen G en de hier ten noorden liggende tuin was. Om de verwarring namelijk wat groter te maken staat er op deze kaart nog eens bijgeschreven 'Küchen Garten'.

Het toezicht op de inkomsten van het Koningsgoed was in de Franse tijd opgedragen aan de Rhenense kameraar, de stadsontvanger, die als administrateur c.q. rentmeester van de Koningsgoederen optrad. Dit was eerst Jan van Broekhoven en sinds 1798 Willem van den Bergh. Door hen werden de jaarlijkse publieke verpachtingen geregeld. Dit betrof, gezien de verpachtingscondities, de boomgaard met het huis (tuinhuis) en de vruchtbomen in deze boomgaard staande (dus de Koningsboomgaard), de 'bleek'²⁸ en het gras voor en achter het Koningshuis (de tuinen D en G), en de hof (=tuin) in de Doodstraat (=Torenstraat), waar voorheen de Koningsstal gestaan heeft²⁹. In de tuin achter het Koningshuis werden aanvankelijk aardappelen en vruchtbomen geteeld.

De grondbelasting werd nog steeds namens 'Haare Hoogheid de Hertoginne van Hannover' voldaan.

Afbraak van het Paleis

Eind 1811 schreef de Generaal der Genie A. Croiset aan de maire van Rhenen, H.J. Roghair, een brief waarin hij vroeg *waarom in het door de maire geleverde overzicht van de in Rhenen aanwezige militaire gebouwen het voormalig Koningshuis, t welk menigmaal in til is geweest om tot militair gebruik te approprieren [ontbreekt]. Hebt de goedheid mij eens op te willen geven in welken staat 't zich thans bevind, onder wiens behering 't zelve is of behoort; Hoeveel man daar in gecalemeert zoude kunnen worden, en hoe veel de kosten van herstel tot dat einde wel ongeveer zoude bedragen?*

Binnen enkele dagen antwoordde de burgemeester, dat het voormalig Koningshuis niet lang geleden vanwege het Gouvernement was geïnspecteerd om tot een Instituut voor Militaire Kwekelingen te worden bestemd. De Inspecteur schatte de reparatie op wel 60.000 gulden omdat het gebouw zeer vervallen was. Het verval had zich sindsdien inmiddels dusdanig voortgezet dat een gedeelte van het gebouw reeds was ingestort en hij zich tot de onder-prefect van het arrondissement had gewend met de mededeling, dat hij zich niet langer meer verantwoordelijk wilde voelen in verband met ongelukken bij eventuele verdere instoringen: *Bij mijn weten is het geheel onder geene beheering, alleen wordt gezegd dat het Domein verklaard is.* Dat was juist, en zelfs drie maanden later zou Domeinen het bouwvallige paleis in het openbaar verkopen. Een Keizerlijk decreet van augustus 1811 bepaalde dat alle Nationale Domeinen verkocht moesten

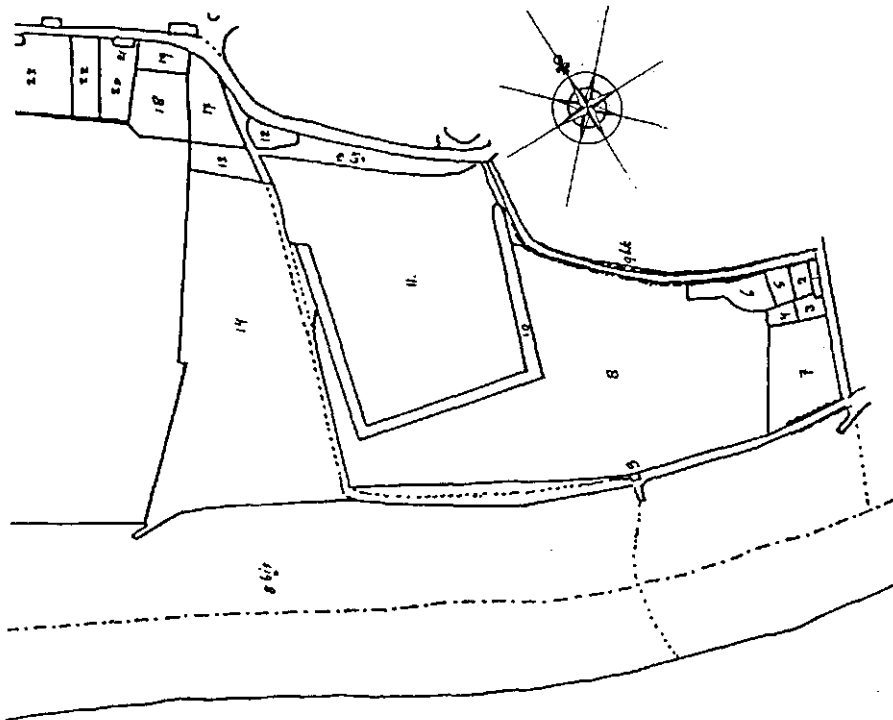
worden. Voor de afbraak van het Koningshuis waren de volgende condities van kracht:

'Het zogenaamde Koningshuis voor afbraak met den Hof en Bleek daar bij behorende zo als hetzelfde in zijne muuren is staande en leggende beneevens de muur strekkende ten Oosten van de schuur behorende aan Geurt van Tuijl, tot het zogenaamde Rondeel als meede de muuren en gebouwen welken zig binnen het terrein bevinden, zijnde dus onder deeze afbraak niet begrepen de buitenmuur welke in een halve cirkel ten Zuiden en ten Westen om den Hof en terrein loopt en door den kooper behoorlijk moet onderhouden worden, belend ten Oosten de Doodstraat, ten Westen A.J. van Elburg en Hendrik Recter, ten Zuiden de Stadsgragt en ten Noorden Geurt van Tuijl en een open plein behorende aan de Stad Rhenen, groot ongeveer 150 roeden³⁰.

Volgens het proces-verbaal, dat opgemaakt is van deze verkoop werd de veiling gehouden in een van de zalen van het Trippenhuys aan de Trippenburgwal te Amsterdam³¹. De finale toeslag werd gehouden op 10 februari 1812 en nadat er gedurende het branden van de vijfde kaars geen nieuwe hoogste bieder kwam werd de verkoop gegund en toegeslagen aan Abram Joseph van Elburg, wonende te Rhenen. Hij betaalde er voor 21.300 Franc, zoals het document vermeldt, maar het waren natuurlijk guldens. Het was toen gepacht door Willem Sijmense van Schenkhorst. A.J. van Elburg was 'tafelhouder' van de bank van lening. Met gebruikmaking van de oude materialen werd een nieuwe woning gebouwd op de plaats waar vroeger de Agnietenkapel had gestaan: de hoek van de Torenstraat.

Het erf van het Koningshuis werd door Van Elburg in 1816 weer verkocht aan Huibert Gerrit van Holst. De officiële belendingen luiden toen: 'het erf van het zogenoemde Koningshuis zoo als het zelve thans is leggende met zijn nieuw gebouwde huising en schuur en afbraak gelegen binnen deze stad bij de Westpoort, met zijne muur en rondom dezelve, alwaar ten Westen de Stadsdoelen en Hendrik Recter, ten Noorden Willem van Dolderen en het Hof, ten Oosten de Doodstraat en ten Zuiden mede de Stadsdoelen gelegen zijn'. De koopsom bedroeg 1000 gulden. Ten tijde van de invoering van het Kadaster, 1832, was Van Holst nog steeds eigenaar van het bedoelde perceel, inclusief de 'nieuw gebouwde huising', dat stond op de hoek van de Hof en de Doodstraat (=Torenstraat).

Pas 'na de vrede' (1802) hebben de afgevaardigden Von Pestel en de architect Freytag vanuit Duitsland een bezoek aan het Koningshuis gebracht. Nadat laatstgenoemde de herstelkosten op zo'n 23.000 gulden schatte, stelde men voor het huis voor afbraak te verkopen en een nieuw huis aan de straat te bouwen. Opnieuw brak de oorlog echter uit, gedurende

Fragment van de kadastrale kaart van Rhenen, 1832, sectie I 1. 7-uiterwaard, 8-uiterwaard, 9-huis, tot publiek gebruik, 10-bos, 11-boomgaard met tuinhuis, 13 bos, 14-uiterwaard als weiland, alles in eigendom van de stad. 15-uiterwaard als weiland, in bezit van de erven Van Deventer.

In de buurt van 12 liggen de Engelse soldaten begraven. Dit gebied wordt het 'Engelse Kerkhof' genoemd

welke tijd men niets meer van het huis vernam en de zaak in het vergeetboek geraakte. Pas in 1824 herinnerde men zich in Hannover het gebouw en zond men Von Pestel weer naar Rhenen. Deze berichtte in januari 1825 het volgende:

Het Koningshuis of Pallatium is met de grond, de voorste en achterste slotpleinen en de erbij behorende lusttuin tijdens de Franse overheersing in het jaar 1812 of 1813 in opdracht van de Overheid verkocht en door vier Rhenense burgers voor de som van 21.300 gulden verworven. De gebouwen werden afgebroken en met het materiaal werd eerst een kleine burgermanswoning aan de straat gebouwd, waarna de rest van het bouw materiaal verkocht werd. Deze handel was des te lucratiever, daar zij betaald hebben met officiële staatsobligaties, die toen maar de halve waarde hadden, maar bij de betaling voor de volle waarde werden geaccepteerd, zodat zij in feite slechts de helft betaalden. Daarenboven hebben zij voor de grond, waar alles op stond, nog eens ongeveer hetzelfde bedrag gekregen als zij voor het totaal betaald hadden. Een zekere burger van Rhenen, Van Holst geheten, is thans eigenaar van de grond. Deze zelfde Van Holst heeft sedertdien ook (voor 80 gulden) de tuin aangekocht tegenover de oostelijke vleugel van het paleis, waar vroeger de stal gestaan heeft, die al in 1768 was afgebroken. Zo is dus alles, wat eens tot de koninklijke goederen in de stad behoorde, vervreemd en in andere handen terecht gekomen. De buiten de stad, maar vlakbij de Westpoort gelegen percelen, namelijk de van vele fruitbomen voorziene grote tuin waarvan het tuinhuis enige jaren geleden ook verkocht en afgebroken is, en de weide- en hooilanden zijn nog onveranderd gebleven maar zullen, sinds deze niet meer onder het stedelijk toezicht vallen, door 's Lands Domeinen aan de meestbiedende worden verkocht. In het komend jaar vervalt de thans hierop rustende pacht en na het vervallen ervan verwacht men dat de Staat de gronden zal verkopen of op zijn minst een poging hiertoe zal ondernemen. Of ze naar waarde kunnen worden verkocht is zeer de vraag omdat overal de grondprijzen sterk gedaald zijn.

Reeds enige jaren geleden is de Koningswei officieel in de verkoop geweest maar onverkocht gebleven, omdat de geboden prijs van 4800 gulden gezien de jaarlijkse pacht van 300 gulden te gering geacht werd. Algemeen wordt echter aangenomen, dat de pacht bijna 1/3 te hoog is en ook bij een volgende verpachting niet gehaald zal worden.

De grote tuin is tegenwoordig voor 160 gulden verpacht, welke prijs echter niet alleen in vergelijking met de wei, maar ook in het algemeen te laag is, zodat hiervoor een hogere pachtsom verwacht wordt. Behalve de pachtsom moeten de pachters van de beide stukken ook nog grondbelasting voldoen.

In het vorige jaar zijn de op de weide staande weidebomen gekapt en is het hout aan de meestbiedende verkocht. Vroeger werd dit hakhout aan de gebruiker van de grond gelaten. Naar verwachting kunnen deze bomen, die in en om de grote tuin staan, eens in de vier jaar hetzelfde bedrag opleveren.

De Koningsweide en de Koningsboomgaard werden in 1828 door de Domeinen ter veiling aangeboden. Het ging volgens de catalogus³² om:

Nr. 3: een uiterwaard van 3 bunder 83 roeden en 21 ellen, genaamd de Koningsweide, bestaande uit weiland en beplant met 446 stuks knotwilgen, belend ten oosten en westen de landerijen der stad Rhenen, ten zuiden de gezegde landerijen en de veerweg, en ten noorden dezelfde landerijen en het perceel 4. Het was tot dan toe verpacht aan Willem van Dolderen, de eigenaar van "de Koning van Denemarken", voor f 222,06 per jaar.

Nr. 4: een perceel boomgaard genaamd de Koningsboomgaard, groot 3 bunder 83 roeden en 21 ellen³³, belend ten oosten, westen en zuiden het vorig perceel, en ten noorden de landerijen der stad Rhenen. Hierop stonden vruchtbomen en 260 wilgebomen. Het was verpacht aan Johannes van Noort voor f 244,55 gulden.

Nadat de benodigde toestemming tot aankoop van de Minister van Binnenlandse Zaken, en van Ged. Staten was verkregen, kocht de gemeente Rhenen beide percelen voor f 12.100. De argumentatie was de volgende. De percelen lagen tussen stadseigendommen en reeds uit dat oogpunt gezien belangrijk genoeg om het land aan te kopen. Bovendien zouden de kosten van de omheining van de Koningsweide, voor de helft voor rekening van de stad, komen te vervallen en in verband met de wilgenbomen zou de gemeente steeds in de gelegenheid zijn de kribwerken in de Rijn te onderhouden en te verbeteren, zonder afhankelijk te zijn van anderen. Ook kon zodoende meer zekerheid worden geboden aan de ingezetenen om hun vee er te kunnen laten weiden hetgeen, gezien de schaarste aan weigronden, soms tot moeilijkheden aanleiding heeft gegeven. Een voordeel was ook nog, dat de koop in 12 jaarlijkse termijnen kon worden voldaan. Zo is dus, na bijna exact 200 jaar, dit stuk grond weer in bezit van de oorsponkelijke iegenaar, de gemeente Rhenen geworden.

De Palmerswaard

Het gebied dat wij tegenwoordig aanduiden als Palmerswaard³⁴, overlapt aan de oostzijde een deel van de oude Koningswei en in zijn geheel de Koningsboomgaard. De Palmerswaard heeft deze naam te danken aan de familie Palmers of Palmert, die eind 17de eeuw eigenaar werd van deze uiterwaard. Hiervóór heette deze waard de Bruinswaard³⁵, ongetwijfeld vernoemd naar de familie De Bruin, die ook haar naam heeft gegeven aan de Bruine Eng.

Willem Palmers, afkomstig uit Nijmegen³⁶, verkreeg het burgerschap van Rhenen in 1662. Hij trouwde op 18 mei 1663, in aanwezigheid van de meeste leden van de Magistraat en enige raden, met de Rhenense 'jongedochter' Anna van Bruijnsweert (!). Hij woonde dichtbij de Raieput, de pomp onderaan de Molenstraat. In de jaren 1686-1710 moest door Willem Palmert schuldgeld (een soort grondbelasting) worden betaald onder meer over de Koerheuvel, de Bruinsweert met de Tangh, de Klift (in Elst).

Ook een bekende telg uit dit geslacht was Frans Palmert, die wij in Rhenen vanaf 1686 als bierbrouwer en tapper tegenkomen³⁷. De verwantschap met Willem Palmert is nog niet aangetoond, maar ongetwijfeld is er sprake van een nauwe familieband. Vrouwelijke nazaten waren Anna, Lijsbeth, Nelleken en Willemijna Palmers. Verder kennen wij nog de door de Jong vermelde Johan Palmers, luitenant in dienst van de Verenigde Nederlanden, die in 1690 met Martha Klerck trouwde en een dochter Frederica (1690) en een zoon Willem (1692) kreeg. Johan stierf in of vóór 1720. Het geslacht Palmert (Palmers) is alhier vermoedelijk eind 18de eeuw uitgestorven. De naam leeft echter nog steeds voort, zelfs in de plaatselijke politiek, in de bekende waard.

Van het gehele Koningsgoed resten ons nog slechts: een poortje naast het Oude Raadhuis, dat toegang geeft tot het kleine parkje; enkele bouwfragmenten, tot een monumentje omgebouwd, vóór het appartementenflat 'Het Koningshuis'; enkele stenen versieringen (vroeger bovenaan de Veerweg deel uitmakend van een bank) en een fraai fries in het Gemeentemuseum Het Rondeel, waarin ook nog een koperen lantaarn wordt bewaard. In de uiterwaard blijven de contouren van de Koningsboomgaard nog een zichtbaar restant uit de glorierijke periode. De naam leeft nog voort in de Frederik van de Paltshof en het Koningin Elizabethplantsoen en tenslotte in het appartementenflat 'Het Koningshuis'.

Bronnen:

J. Combrink, *Frederik van de Paltz en zijn familie*, Oud-Rhenen 1985, 4 (1) p. 1-3

H.P. Deys, *Achter Berg en Rijn*, Rhenen, 1981.

H.P. Deys, *Het Koningshuis als militair Hospitaal*, Oud-Rhenen 1990, 9 (3) p. 20-29

François Halma, *Tooneel der Vereenigde Nederlanden*, Leeuwarden, 1725.

W. van Iterson, *De Historische Ontwikkeling van de Rechten op de Grond in de Provincie Utrecht*, Leiden, 1932.

- W. van Iterson, *Het Rhenense Agnietenconvent en zijn onderaardse gangen*, Jaarboekje Oud-Utrecht, 1952, 66-92.
- W. van Iterson, *De Stad Rhenen*, Assen, 1960.
- A.J. de Jong, *Geschiedenis en ontstaan van de Koningsboomgaard of "Kuechengarten" nabij de Westpoort van Rhenen*, Oud-Rhenen 1987, 6 (3), 11 paginas.
- A.J. de Jong, *Achtergerond en ontstaan van het Agnietenconvent te Rhenen*, Oud-Rhenen 1988, 7 (2), 9 paginas.
- A.J. de Jong, *Waar komt de naam Palmerswaard vandaan?*, Oud-Rhenen 1994, 13 (2) p. 81-82.
- A.J. de Jong en C.L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen*, Voorthuizen/Zeist, 1996.
- J. Kretzschmar, *Das kurpfälzische Schlosz zu Rhenen (Provinz Utrecht)*, pp. 96-119. In: ?? (In fotokopie beschikbaar, verdere gegevens ontbreken).
- S. Muller Fz., *Het Koningshuis te Renen*. In: Bulletin Ned. Oudh. Bond 4, 2, pp. 66-73.
- Oud-Archief Rhenen, Inv. 8, 35, 156 en andere.
- Rijksarchief Utrecht, Archief Staten van Utrecht, toegangsnr. 33, Inv. 264-34.
- G.D.J. Schotel, *De Winterkoning en zijn Gezin*, Tiel, 1859.

Noten:

1. Geboortedata van de kinderen, volgens de kalender oude stijl: te Heidelberg: Frederik Hendrik, 1-1-1614, overl. 7-1-1629 te Amsterdam; Karel Lodewijk, 22-12-1617, werd na de Vrede van Münster de 8ste Keurvorst; Elizabeth, 26-12-1618, overl. 1680 in Engeland; te Praag: Robert, 17-12-1619, overl. 1682 Engeland; te Custrin, Brandenburg: Maurits, 6-1-1620; in Holland ('s-Gravenhage): Louise Hollandina, 18-4-1622, overl. 1709 als abdis in Frankrijk; Lodewijk, 21-8-1623; Eduard, 6-10-1624; Henriëtte Marie, 7-7-1626, overl. 1651; Philippus, 26-6-1627, overl. 24-1-1631; Charlotte, 19-12-1628, overl. 24-1-1631; Gustavus, 4-1-1631, overl. 1641; Sophia Charlotte, 4-1-1632, overl. 8-6-1714.
2. Hij bevond zich tijdens de vlucht uit Praag in Friesland, aan het hof van graaf Ernst Casimir.
3. Johan van Oldenbarneveld was in verband met godsdienstige twisten (Remonstranten en Contraremonstranten) bij prins Maurits in ongenade gevallen en in mei 1629 onthoofd. Zijn zoons beraamden een mislukte aanslag op Maurits, en alle bezittingen, vermoedelijk ook van de schoonzoon, werden verbeurd verklaard.

4. Thans ligt hier de Hembrug. Het IJ was vroeger een veel groter open water.
5. Zijn volledige titulatuur luidde: de Doorluchtigste Grootmachtige Vorst en Heer, Heer Frederick Coninck van Bohemen, Paltsgrave bij den Rhijn ende Keurvorst, Hertog in Beijeren, Markgraaf in Moravië, Hertog in Silezië en Lutsenburg, Markgraaf tot Over- en Neder Lausnits.
6. Vermoedelijk wordt hier een compensatie voor materiaalverlies mee bedoeld.
7. In het Rhenens archief bevindt zich een door de toenmalige archivaris Dr. Jesse overgeschreven lijst van 'Plaetsen daer sijn Coninckl. Maj. van Bohemen met sijn suite sall logeren alhier binnen Rhenen'. Helaas vermeldde Jesse niet, waar de originele lijst zich bevindt, en deze is dan ook nog niet teruggevonden. De lijst is ongedateerd, maar gezien het feit dat de predikant Wurtsfeld wordt vermeld, en zijn sterfjaar 1630 was, moet de lijst dus van vóór of in dat jaar dateren. Bovendien was toen het Koningshuis vrijwel gereed. Vermoedelijk gaat het om voorjaar 1629, toen het koninklijke hof zich voor het eerst naar Rhenen begaf. Dit is ook in overeenstemming met andere namen, zoals de burgemeesters Bruell, Stoutenburg en (Johan) Vonck, de raad mr. Dirck van Billich. De periode zou echter ook in 1628 hebben kunnen liggen, omdat over 1628 teruggaaf van accijns op door de koning en zijn hofhouding geconsumeerde wijn werd gevraagd. De lijst is gepubliceerd door De Jong 1996, p. 234.
8. Kloosterzusters.
9. Mr. Johannes Wirtzfeldius (Sr. ?), van 1-7-1605 - 1630 predikant te Rhenen. Hij overleed alhier in 1630. De tweede predikant was Cornelius Jansz. à Diemberbroeck (21-6-1629 - 27-1-1664+), van Montfoort en Vianen (?), eerst proponent te Rhenen, later predikant. Hij is eveneens overleden te Rhenen, zijn grafsteen ligt in de Cunerakerk, bij binnenkomst vanaf de toren, in het portaal, juist aan de linkerhand. Zie de afb. op pag. 371 in De Jong (1996). De op de foto bijgeschreven tekst À DIEPEN is onjuist, dit moet zijn À DIEMER, zoals het juiste onderschrift ook vermeldt.
10. De huidige Torenstraat.
11. De huidige Herenstraat, die in die tijd nog doorliep tot aan de Westpoort. Tegenwoordig vormt dit westelijk deel de Fred. v.d. Paltshof.
12. De Commanderie van de Ridderlijke Duitse Orde, ook wel het Duitse Huis genoemd.
13. Het uithangbord van deze bekende herberg was een Zwaan.
14. Een oude vorm van personele belasting of onroerende-zaak belasting.

15. Ten behoeve van de predikant werd op 12 januari 1630 de woning van Mutshagen aangekocht. De verkoop à 575 gulden ging met Pasen in. Het is mij nog niet bekend, waar deze woning en latere pastorie lag.

16. Zie ook afb. 9 in 'Achter Berg en Rijn'. De Konings maakt hier vrijwel het gehele kwart linksonder van de kaart uit.

17. Zie verder De Jong, 1987.

18. Vermoedelijk is er nog wel wat te vinden in het 'Geheimes Hausarchiv' in het Bayerisches Hauptstaatsarchiv, te München. Het Koningshuis stond ongeveer op de plaats waar thans aan de Frederik van de Paltshof het appartementenflat van dezelfde naam staat.

19. Zie 'Achter Berg en Rijn', afb. 39.

20. In het Lidmatenboek van de Ned. Herv. gemeente, 1654, staat hij ingeschreven als 'Casteleijn'. Hij wordt later (in Oud archief Inv. 26, 1653) vermeld als kastelijn van het huis van haar Koninkl. Majesteit van Bohemen, toen hij, als weduwnaar van Lijsbeth Rosa trouwde met Nagels van Alendorp. Voor de inventarislijst zie het artikel van Kretschmar.

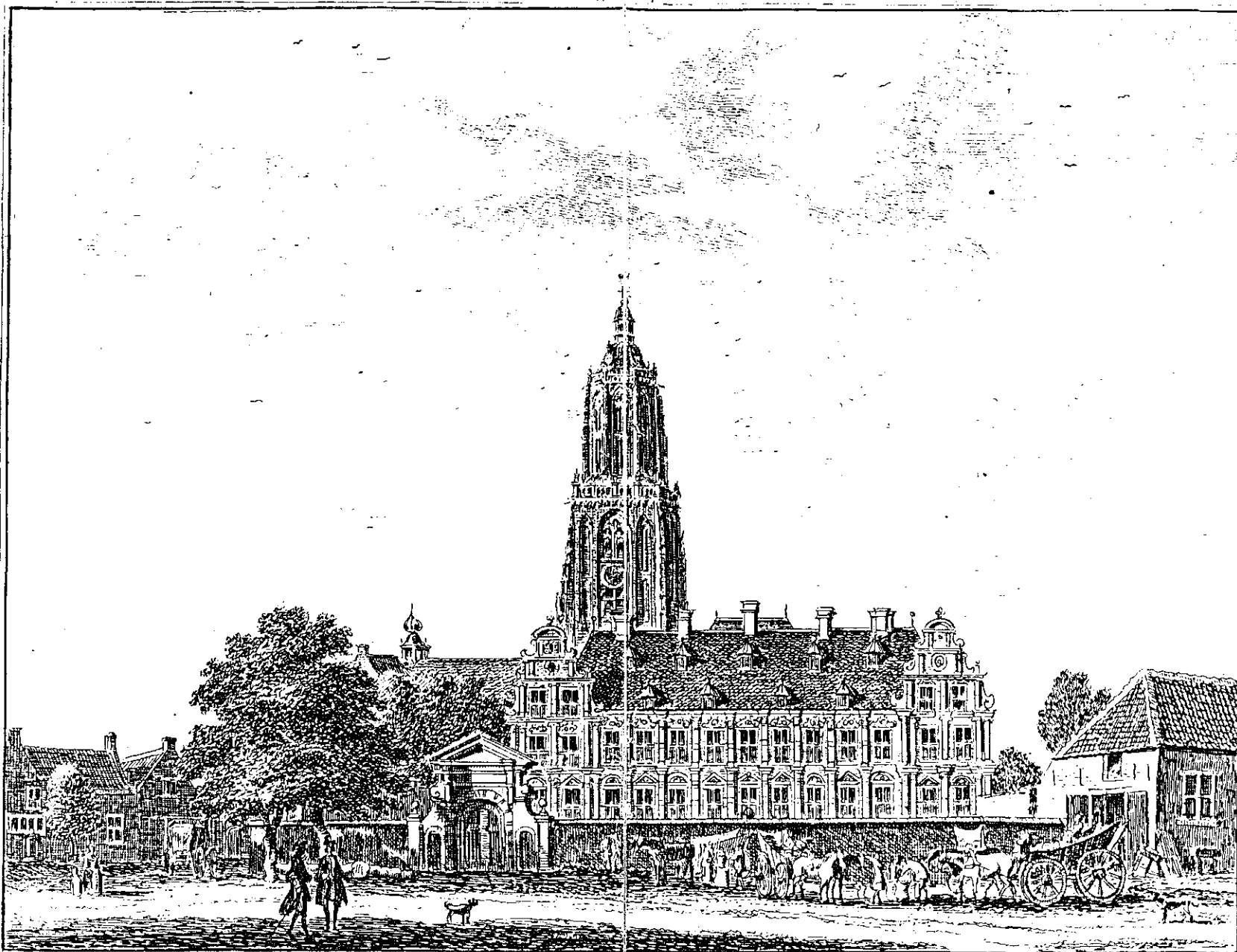
21. Hij had wel twee onwettige kinderen bij een ander.

22. Balthasar Smissaert, geboren Utrecht 1677, overleden Amsterdam 1740 of '41, was van 1.12.1701 - 20-3-1724 hoofdschout te Rhenen.

23. Hoewel het paleis en de tuinen inmiddels bezit waren geworden, George was immers koning van Engeland, werd het beheer gevoerd vanuit Hannover, waar George geboren was. George werd koning van Engeland omdat zijn moeder Sophie een kleindochter was van de Engelse koning Jacobus I en er geen andere erfelijke opvolger was.

24. Hij heeft het gehele paleis in tekening gebracht en een plattegrond gemaakt van de terreinen. Zie voor de tekeningen en de plattegrond: Muller, 1911. Zie ook plattegrond 9 in Deys, 1981.

25. Kuntze had ook problemen in verband met zijn zoon Frederik Ludolf, die wegens wangedrag op 8-10-1787 door het Rhenense stadsbestuur de toegang tot de stad ontzegd werd. Op 10 november vroeg Kuntze om opheffing van deze maatregel, maar de zaak werd aangehouden. Oud-archief Rhenen Inv. 68 en 272.

J. d. B. del.

Het STADHUIS te RHENEN.

J. C. S. f.

Kopergravure van H. Spilman naar een tekening van Jan de Beijer (zomer 1745). Geheel links een schuur, behorende bij de oude Commanderij. De onderstaande tekst is onjuist, er moet staan: Het KONINGSHUIS te RHENEN

26. Oud-archief, Inv. 34.

27. Deys, 1990.

28. Onder de bleek moet worden verstaan het mogen neerleggen van wasgoed om in de zon te laten bleken. Deze bleek bevond zicht vlak ten noorden van het Koningshuis.

29. 'De Hof van 't Keurvorstelijke hujs van Hannover, tevooren genaamd de Konings Stal'. Hieraan grensde het perceel van schepen Geurt van Holst, ooit de herberg De Zwaan.

30. Ongeveer 2.200 m².

31. Oud-Archief Inv. 452.

32. Oud-Archief Inv. 677.

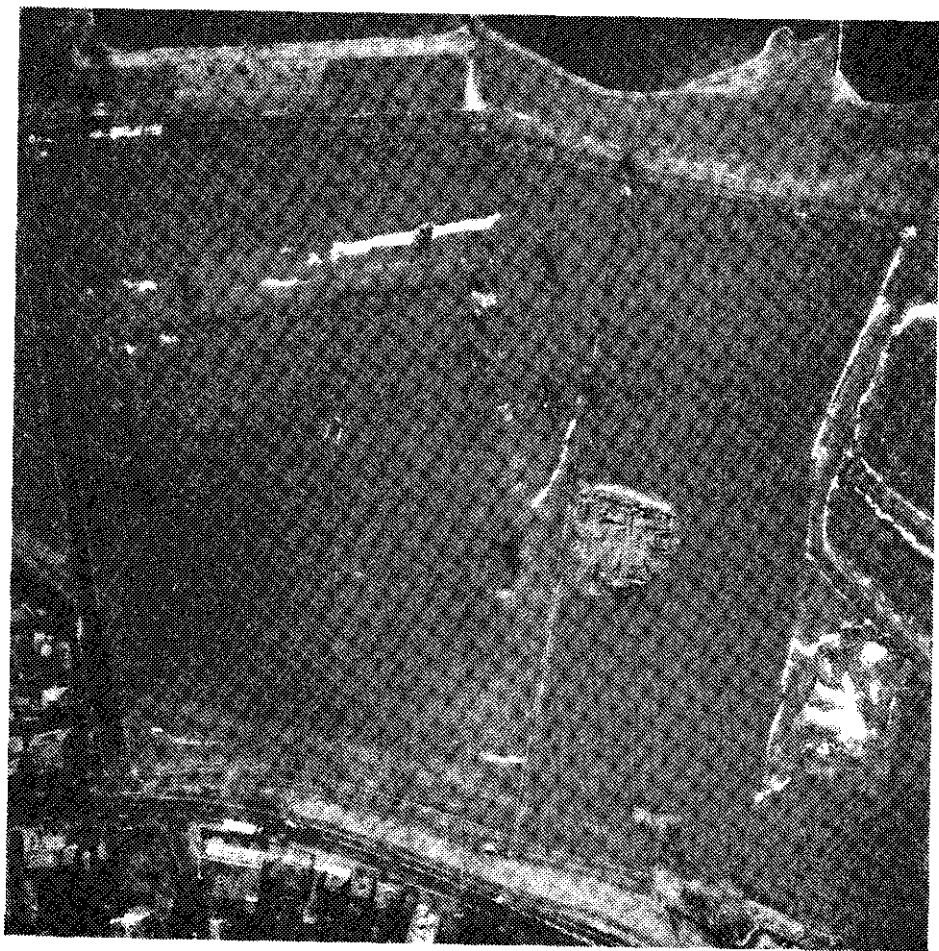
33. De beide percelen waren volgens de veilingcatalogus even groot.

34. Dit stuk uiterwaard, gelegen ten westen van de Veerweg, is het laatste decennium onderwerp van discussie tussen vóór en tegenstanders van gemeentelijke plannen, hier een jachthaven aan te leggen.

35. Zie ook Van Iterson, 1932, p. 60. De waard werd vroeger ook wel Allemanswaard genoemd.

36. Oud-archief Rhenen Inv. 8, achterin de band.

37. De Jong, 1996, p. 264.

*Luchtopname van de opgraving van het Veerhuis. Ten oosten ervan
contouren van de Koningsboomgaard.*

Foto: Landmeetkunde, Wageningen 24/01/1985